

Takács Judit

Magyar LGBT-tematikájú¹ társadalomtudományos kutatási irányok

Az LGBT emberek érdekeiért fellépő modern európai társadalmi mozgalmak, amelyeket a férfiakhoz vonzódó férfiakkal szembeni jogi diszkrimináció elleni küzdelem indított el a XIX. század végén Németországban, az elmúlt évszázad során számos alkalommal kaptak új formát és nevet. Történelmi-patriarchális okokból a küzdelem kezdetben kizárólag a férfiak érdekeiért zajlott, mivel a nők iránt vonzódó nők létét sokáig mintha elképzelni se lehetett volna, ahogy a női tetteket, gondolatokat és vágyakat általában nem tartották olyan társadalmi jelentőségűnek, amivel foglalkozni kellett volna. Később, amikor

lommá szélesedett – legalábbis a retorika szintjén.

Egy meglehetősen heterogén – akár LGBTQ – népszerűség érdekeinek képviselete azonban komoly problémákat vehet fel: nehéz ugyanis kampányt folytatni egyes konkrétan meghatározott jogokért – és ugyanakkor az LGBT-léttel összefüggő kultúra-specifikus értelmezések, történelmileg változó szerepek és képlékeny identitások érvényességét egyszerre hangsúlyozni. Emellett az új, vagy korábban nem hangoztatott, például a transzneműek jogaira vonatkozó, igényeknek a már eléggé besűrűsödött politikai napirendre való felvételése is ne-

megfogalmazódtak a meleg férfiak és a leszbikus nők azon jogkövetelései, hogy eltérhessenek a többség heteronormatív elvárásaitól, az érintett férfiak és nők politikailag összefogva kezdtek fellépni a fokozatosan nemzetközivé váló meleg és leszbikus mozgalom különféle szinterein. Időközben azonban egyre többen figyeltek arra, hogy többé-kevésbé monolitikus identitásokra építik politikai stratégiájukat, és hogy a problémák nemcsak a homoszexualitás, illetve a heteroszexualitás társadalmi meghatározásából adódhatnak, hanem „a közösségen” belüli különbségek figyelmen kívül hagyásából is. A saját elnyomó tendenciáikkal való szembenézés ön- illetve queer-kritikus következményeként az ML mozgalom LGBT, sőt esetenként LGBTQ (leszbikus, meleg, biszexuális, transznemű és queer) érdekeket képviselő mozga-

hézségeket okozhat. Az a feltételezés ugyanis, hogy a társadalmi nem stabilabb önmeghatározási keret lehet, mint a biológiai nem (azaz: „a lélek számít, nem a test”), vagy az, hogy a nemi identitás a hagyományos férfi és női léten kívül más módokon is kifejezhető, sokak számára eléggé ijesztő elképzelés. Ezért az LGBT civil szervezetek közegeiben a tágabb közösség elérését célzó „profilbővítéssel” párhuzamosan gyakran tanúi lehetünk a speciálisan az egyes szűkebb rétegeket képviselő – például kifejezetten a transzszexuálisok, vagy a leszbikus nők, vagy a vallásos melegek ügyeire összpontosító – szerveződések hatékony működésének is.

Az LGBT-emberek életével kapcsolatos kérdések nyilvános tárgyalását sokáig az illegálitás akadályozta, hiszen a bűnös és/vagy beszámíthatatlan alanyoknak a pusztán léte is társa-

dalmilag korlátozandóként tűnt fel. A magyar jogalkotás és jogalkalmazás a homoszexualitás társadalmi kategorizációjának történetileg eltérő változatait tükrözte: a homoszexualitás a 19. század végéig bűnként, a 20. század második feléig betegségként, majd a társadalomra bizonyos mértékig veszélyes normasértésként jelent meg. A transzneműség és a transzszexualitás témakörei pedig máig társadalmilag jórészt láthatatlanok maradtak.

A társadalmi devianciák kutatói a 20. század közepétől kezdték felfedezni vizsgálendő témaként a különféle, elsősorban a marginalizált, szexualitásformákat: ettől kezdve a homoszexualitás fokozatosan bevonódott a társadalomtudományos érdeklődés körébe, mely ezt a szexualitásformát egyre kevésbé *természetesen adott* állapotként és egyre inkább *társadalmilag meghatározott* szerepként értelmezte. A homoszexualitás társadalmi normasértésként való megközelítése vezetett ahhoz a felismeréshez, hogy a lényegi kérdés nem a homoszexuálisok normasértése, hanem az, hogy egyes társadalmi normák sérthetik az emberek szabad életforma-választását.

A szexualitás és a társadalmi nemi viszonyrendszer behatóbb társadalomtudományi tanulmányozása aktív szerepet játszott abban, hogy a homoszexualitás orvosi retorikáját felváltotta a politika nyelve, mely egyenlő jogokat követelt a heteroszexizmus áldozatainak.² A heteroszexizmus olyan ideológia, mely alacsonyabbrendűként kezeli a nem heteroszexuálisokat, éppúgy ahogy a rasszizmus az emberi fajokat, vagy ahogy a szexizmus a nemeket hierarchizálja. A mai Európai Unió szabályozás annak az elvnek a társadalmi elfogadását tükrözi, hogy a heteroszexualitás feltétlenül követendő normaként való társadalmi előírása éppúgy az alapvető emberi jogok megsértését jelenti, mint a rasszizmus és a szexizmus.

Magyarországon csupán a 21. század elejére, a beleegyezési korhatárok

2002-es egységesítése, illetve az egyenlőbánásmód-törvény 2003-as elfogadása után került az azonos nemű partnerrel folytatott érzelmi és szexuális kapcsolat mint szabadon választható és – durvább jogi megkülönböztetések nélkül – élhető életforma a magyar jogrendszer által kínált lehetőségek közé. Ekkorra már a magyar politikai diskurzusban is megjelent az egyenlő bánásmód és esélyegyenlőség kontextusában állami cselekvéseket sürgető társadalmi kisebbségek fogalma – bár a rendszerváltás időszakában a politikai kisebbségfogalom még főként a „valódiaként” (el)ismert etnikai és nemzeti kisebbségeket fedte, és csak lassanként kezdett kiterjedni többek között a nőkre, a fogyatékkal élőkre, illetve a meleg, a leszbikus vagy a transznemű emberekre. Itt azonban utalni kell a kisebbségfogalom használatának abból eredő egyik legfőbb hátrányára is, hogy rögzített (identitás)kategóriákkal dolgozik: így e zászló alatt csak korlátozott mértékben képviselhetők ennek a – csupán egyfajta politikai munkahipotézisként összeállt, ám valójában– meglehetősen heterogén népességnek az érdekei.

Ma Magyarországon a társadalomtudományok területén az LGBT-emberekkel kapcsolatos társadalmi jelenségek többféle módon kutathatók: többek között a társadalmi többség és kisebbség érdekegyeztetési kísérleteiként, vagy emberi jogi kérdésként. A továbbiakban két magyar LGBT-tematikájú úttörő kutatást ismertetek röviden, különös tekintettel az empirikus eredmények elméleti hozadékaira.

1. Transzszexuálisok az egészségügyi-szociális ellátórendszerben (2004)

2004-ben került sor az első olyan társadalomtudományi megközelítéseket alkalmazó empirikus leíró kutatásra

Magyarországon, mely átfogó képet kívánt alkotni a transzszexualitás jelenségének társadalmi kezeléséről – elsősorban, de nem kizárólag – az egészségügyi gyakorlatban.³ Itt a transzszexualitás vizsgálatának elméleti keretét az etnometodológiai megközelítés kínálkozott, mely a magától értetődőnek vélt jelentések megkérdőjelezésén keresztül a tőlünk függetlenül létezőnek vélt valóság megismerése helyett a különböző helyzetek nyelvi leírásában megnyilvánuló valóságcsinálás fontosságát hangsúlyozza (Garfinkel, 1967).

A kutatás többek között arra is ráirányította a figyelmet arra, hogy a

51
K É K

transzszexualitás fogalmi meghatározásának nehézségei a nem fogalmi meghatározásának egyre nyilvánvalóbbá váló nehézségeiben gyökereznek. A társadalomtudományos elméleti diskurzusban ma már szinte közhelynek számít a (biológiai) nem, a társadalmi nem és a szexualitás analitikus szétválasztása, azaz annak belátása, hogy a test neme nem feltétlenül határozza meg a társadalmi nemet, sem a szexuális identitást. A transzszexualitás jelenségén keresztül azonban nem csak a Butler-i „identitásillúziók” megkérdőjelezéséig, hanem végső soron a biológiai nem elméleti szétbontásáig juthatunk el (Butler, 1990). Továbbá: a transzszexualitás társadalmi kezelésének történetén keresztül a társadalmi nemi tudományok terminológiájának kialakulásáról is fontos információkat szerezhetünk. A biológiai nemnek, mint a nemi identitás kizárólagos meghatározó tényezőjének, megkérdőjelezése

már az 1940-es években elkezdődött: főként az interszexualitással foglalkozó kutatók és orvosok körében vált általánossá a pszichológiai nem megkülönböztetése a genetikai nemtől. Az interszexualisok esetében az őket jellemző köztes biológiai állapotuk nem szolgálhatott egyértelmű kiindulópontként nemi identitásuk kialakításához. Az ilyen emberek nemi hovatartozásáról kora gyermekkorukban döntenek az orvosok: így nemi identitásuk pillérei nem lehetnek a hormonok, a kromoszómák vagy egyéb fiziológiai tényezők, hanem azok a (társadalmi) nemi szerepekre vonatkozó

a férfias és a nőies magatartásformákban tükröződő társadalmi elvárásoknak megfeleltethető nemi szerepek és az egyénben saját férfi vagy női létevel kapcsolatosan kialakuló érzésekre vonatkozó nemi identitás közötti különbségtételre.

Az angolszász nyelvterületen mára széles körben elterjedt társadalmi nem (*gender*) fogalma az 1960-as évekre kezdett beépülni a tudományos köztudatba, többek között éppen a transzszexualitás jelenségének magyarázatára vállalkozó pszichiáterek fogalmi újításainak köszönhetően. A társadalomtudományi kutatásban a történetileg és kulturálisan változó *gender* fogalom legfőbb vonzerejét éppen az adja, hogy – legalábbis analitikusan – megkülönböztethető a rögzítettnek tűnő biológiai nemi jellemzőktől és velük akár szembe is állítható. A brit Ann Oakley 1972-ben – az orvosi diskurzusból átemelt *gender* fogalom szociológiai bevezetésével – a transzszexualisok példáján keresztül kívánta bemutatni a társadalmi életben felvállalt nemi identitás és a testi nem egymástól való függetlenségét (Oakley, 1972).

Ám ez a biológiai különbségek jelentőségének relativizálására törekvő feminista ihletésű modell, mely a biológiai nemet szilárd nyersanyagként, míg a társadalmi nemet változtatható felépítményként tétélezte, éppen a más nyersanyaggal dolgozó transzszexualitás esetében mutatta meg gyengeségeit.

A transzszexualitás társadalmi jelenségével kapcsolatos viták egyik legfontosabb hozadékeként tekinthetünk tehát a korábban leginkább monolitikus dualizmussal jellemezhető nemi viszonyrendszer árnyaltabb, különféle átmenetek lehetőségét is elfogadó – kontinuumszerű – felfogására, mely egyre inkább a köztudat részévé válik immár Magyarországon is.

2. Az LMBT-emberek társadalmi kirekesztettsége Magyarországon (2007)

2007-ben zajlott le az első olyan átfogó kutatás, melynek célja az LMBT-emberek magyarországi helyzetének és társadalmi kirekesztettségük mértékének felmérése volt különös tekintettel a társadalmi előítéletek és a diszkriminációs gyakorlatok működésére és hatásaira.⁴

E kutatás keretében a társadalmi kirekesztés az Európai Bizottság 2004-es meghatározásából kiindulva olyan folyamatként értelmeződött, mely során egyes emberek a társadalmi, gazdasági és kulturális életben való teljes körű részvétel lehetőségének korlátozottsága miatt szegénységük, a szakértelmük és az élethosszig tartó tanulás lehetőségének hiánya, vagy az általuk elszenvedett diszkrimináció következtében a társadalom peremére szorulnak.⁵ Európai társadalompolitikai szakértők korábban is hangsúlyozták, hogy a társadalmi kirekesztettség nem pusztán az elégtelen jövedelmi viszonyokat vagy a munka világában való korlátozott részvételi lehetőségeket jelenti, hanem olyan területeken is hat, mint a lakhatás, az oktatás, az egészségügy és a szolgáltatásokhoz való hozzáférés – valamint nem csupán egyéneket érint, hanem társadalmi csoportokat is, különösen olyan városi és vidéki környezetben, ahol diszkriminációnak vagy szegregációnak vannak kitéve.⁶

Az Európai Bizottság meghatározása szerint közvetlen diszkriminációról akkor beszélhetünk, ha egy személyllyel neme, faji vagy etnikai hovatartozása, vallási vagy hitbéli meggyőződése, fogyatékosága, kora vagy szexuális orientációja miatt kedvezőtlenebbül bánnak, mint egy vele összehasonlítható helyzetben lévő másik személyllyel. Közvetett diszkriminációnak pedig az minősül, ha egy semlegesnek tűnő – látszólag az egyenlő bánásmód

elvárások, melyeknek megfelelően őket férfiként vagy nőként felnevelik. A pszichológiai nemnek a többértelmű nemi jellegzetességek korrigálásának kontextusából nyert magyarázó ereje alkalmazhatóvá vált a transzszexualitásra is. A transzszexuális esetekben a nemi identitás kialakításához ugyan egyértelmű kiindulópontot jelenthetett az érintettek biológiai neme, csakhogy éppen ezt a nemi meghatározást nem tudták összeegyeztetni saját önazonosságuk kialakítása során belső igazi énjükkel.

Az 1960-as években az amerikai pszichoanalitikus Robert J. Stoller a (társadalmi) nemi identitás kifejezést kezdte el használni a korábról ismert pszichológiai nem értelmében (Stoller, 1968). Az így kiegészült terminológia lehetőséget teremtett egyrészt a szexuális gyakorlatokhoz és fantáziákhoz kapcsolható szexuális identitás elkülönítésére, másrészt pedig

követelményének megfelelő – rendelkezés vagy gyakorlat mégis hátrányos helyzetet idéz elő egy személy számára neme, faji vagy etnikai hovatartozása, vallási vagy hitbéli meggyőződése, fogyatékosága, kora vagy szexuális orientációja alapján.⁷ Közvetlen diszkrimináció, mely gyakran a konkrét jogszabályokban tetten érhető jogi megkülönböztetés formáját ölti, ma az európai országokban egyre ritkábban tapasztalható. Mivel a jogszabályokba foglalt megkülönböztető gyakorlatok könnyen azonosíthatók, felépíteni is könnyebb ellenük, mint a teljes jogú és teljes körű társadalmi részvételt – gyakran közvetetten és megfoghatatlanabb módon – akadályozó társadalmi kirekesztő mechanizmusok ellen.

Magyarország európai kontextusban a kevésbé toleráns társadalmak közé tartozik, mely tényező fontos szerepet játszik az LGBT-emberek által érzékelt társadalmi kirekesztő mechanizmusok működésében (lásd az 1. ábrát).

Magyarországon 2001. áprilisban készült először olyan általános antidiszkriminációs törvényjavaslat, melyben – a 2000/78-as foglalkoztatási EU direktívával összhangban – a szexuális orientáció már védett kategóriaként szerepelt. A 2004. januártól hatályos, az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. számú törvény pedig már 20 védendő diszkriminációs

alapot tartalmazott, melyek közé a szexuális irányultság valamint – a törvény meghozatalakor még Európában is egyedülálló módon – a nemi identitás is bekerült.⁹ Bár Magyarországon az egyenlőbánásmód-törvény hatálybalépése óta tiltott a szexuális irányultság és a nemi identitás szerinti megkülönböztetés, fontos kérdés, hogy a védelem csak az LGBT-egyénekre vonatkozik, vagy kiterjed a partneri viszonyok kezelésére is. Az egyenlőbánásmód-törvény előírásainak megfelelően 2005-ben létrehozott Egyenlő Bánásmód Hatóság 2007-es jogalkotási javaslata a házasság intézményének megnyitásáról a lesbikus, meleg, biszexuális és transznemű emberek részére azt mutatja, hogy a diszkriminációs alapokat nem csak az egyének, hanem a partneri kapcsolatok szintjén is védendőnek tekintik.¹⁰

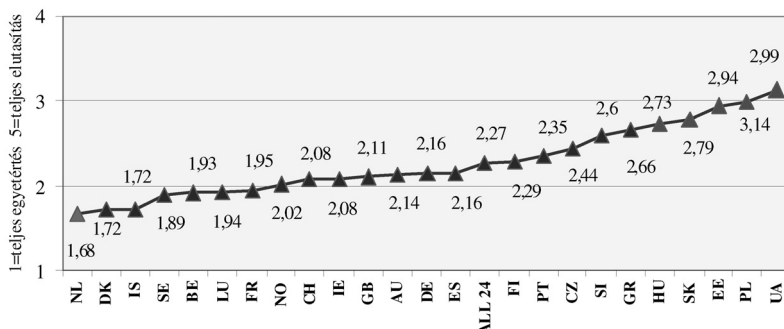
Miközben Európában a 21. század elejére az Európai Unió és az Európa Tanács intézményei által megerősített jogi normává vált az azonos nemű felnőttek kölcsönös beleegyezésén alapuló szexuális gyakorlatának dekriminálizációja, az LGBT-emberek jogi emancipációjának területén még mindig vannak, elsősorban az LGBT-emberek államilag elismert együttélésének és szülői jogainak rendezetlenségéből adódó problematikus kérdések.

A mai európai társadalmi gyakorlatokból egyre világosabbá válik, hogy a házasságnak az utódnemzést szolgáló heteroszexuális intézményként való meghatározása nem kizárólagos. Jelenleg három európai országban (Hollandiában 2001, Belgiumban 2003, Spanyolországban 2004 óta) lehetséges az azonos neműek házassága és egyre több helyen van lehetőség a házassághoz hasonló jogokat biztosító regisztrált partnerkapcsolatok létesítésére (a sort 1989-ben Dánia kezdte és legutóbb éppen a magyar országgyűlés szavazta meg 2007. decemberben, 2009-es hatállyal).

Az LGBT-emberek jogi emancipációjának másik problematikus területe a szülői jogokkal függ össze. A gyermekvállalás különösen heves viták kereszttüzében áll, mivel széles körben elterjedt az a feltevés, hogy a nem-heteroszexuális vagy a transzszexuális szülők gyermekei, illetve azok, akiket azonos nemű pár nevel föl, különösen érzékenyek az elsősorban a szülőt vagy szülőket sújtó társadalmi előítéletekre. Ha azonban a társadalmi előítéletekre hivatkozva korlátozni lehetne a szülői jogokat, akkor a felnőtt embereknek csak egy kis része bizonyulna alkalmas szülőnek (Stacey–Biblarz 2001:178). Jelenleg kevés empirikus adat áll rendelkezésre azzal kapcsolatban, hogy milyen előnyöket vagy hátrányokat jelenthet LGBT-szülők gyermekeiként felnőni, de társadalomtudományi kutatások eredményeivel nem igazolható a családi jogok és kötelességek politikai elosztásánál a szexuális irányultság – álta-

1. ábra. Lesbikusok és melegek iránti tolerancia 24 európai országban⁸

Hagyni kell, hogy a meleg férfiak és a lesbikus nők szabadon éljék az életüket melegként és lesbikusként úgy, ahogy akarják. (ESS 2006)

lában korlátozó jellegű – figyelembevétele (Stacey–Biblarz 2001:179).

A 2007-es kutatás eredményei azt mutatták, hogy az LGBT-válaszadók gyakran szenvedtek a társadalmi kirekesztés különböző megnyilvánulásaitól a szocializáció legfontosabb társadalmi színterein. A megkérdezettek háromnegyede hátrányosan megkülönböztetett társadalmi csoport tagjaként azonosította magát, ami – figyelembe véve közösségi mintánk és célzott kutatásunk speciális jellegét – nem volt váratlan eredmény. Inkább az adhatott okot némi meglepetésre, hogy a reprezentatív mintákra épülő

Felnőttoktatás, kutatás

felsőfokú végzettségűek és a 25–40 éves korosztályhoz tartozók körében, alátámaszthatja, hogy a minták közötti eredmények eltérései inkább a diszkrimináció tudatos felismerésével kapcsolatos készségek korlátozottságának mértékével lehetnek összefüggésben, mint a társadalmi megkülönböztetés hiányával.

A személyesen érzékelt diszkriminációs tapasztalatok előfordulási gyakoriságának vizsgálata azt mutatta, hogy az LGBT-minta nem tekinthető homogénnek: a legfontosabb szocializációs intézmények és színterek közül például a családjukon belüli és a magyar jogrendszerbeli megkülönböztetést nagyobb mértékben érzékelték a leszbikus nők, mint a meleg férfiak, míg az általános és a középiskolában jellemző módon nagyobb mértékű diszkriminációtól szenvedtek a férfiak, mint a nők. A munkahelyi diszkriminációt a 40 évesnél idősebbek gyakrabban tapasztalták, mint a fiatalabbak. A budapestieket és a felsőfokú végzettségűeket jobban jellemezte a jogrendszer vagy a média által, illetve a valamilyen politikai szervezetben vagy nyilvános tüntetésen elszenvedett diszkriminációs tapasztalat, mint a vidékieket és az alacsonyabb végzettségűeket. A budapestiek ezen kívül az egészségügyi intézményekben, a vallási közösségekben és a civil szervezetekben is nagyobb mértékű, míg az általános iskolai tanáraik által kisebb mértékű megkülönböztetést tapasztaltak, mint a vidékiek.

A válaszadók beszámolóiból kiderült, hogy a társadalmi elismerés főbb színterein – például az iskolában, a munkahelyeken, a baráti körökben, a vallási közösségekben és a médiában egyaránt – a megbecsülés kivívásának egyik alapvetően szükséges feltételként mutatkozott a heteroszexualitás. Ennek hiánya azonban általában nem szankcionálódott kibírhatatlan mértékben, különösen akkor nem, ha az

érintettek a környezetükbe való beolvadás „túlélési technikáit” alkalmazták. Számukra sok esetben a saját családjuk sem képezhetett „megbízható háttérzónát”, más kisebbségi csoportok tagjainak tapasztalataival szemben, hiszen a – többi jelentős szocializációs intézményhez hasonlóan – a legtöbb családban is a heteroszexualitás tűnt fel az egyetlen elgondolható, „normális létformaként”. Az LGBT-emberek társadalmi kiszolgáltatottsága és védtelensége tükröződött az iskolai elnémitottságban: a tananyagbeli elhallgatottságban éppúgy, mint a diák-társaktól és tanároktól megtapasztalt megszégyenítésben; a családi otthonból való eltávolításban vagy elmenekülésben, a munkahelyi titkolózásban, az éttermi megaláztatásban, a veradási lehetőség megtagadásában, a média-reprezentációk által fölerősített torzképekben – és nem elhanyagolható módon, a magyar jogrendszer által őrzött intézményes megkülönböztetéseken is.

A 2007-es kutatási tapasztalatok szerint az LGBT-emberek ellen irányuló *rendszerszerű erőszak* (Young, 1990) tüneteként értelmezhető – többnyire verbális, esetenként azonban fizikai – bántalmazásuk és megfélemlítésük, valamint társadalmi elhallgattatásuk ténye, azaz: az a tény, hogy a legtöbb társadalmi közegben nem ismerik fel és/vagy nem kezelik hatékonyan hátrányos megkülönböztetésüket és az ebből adódó problémákat. Míg az LGBT témák társadalmi és politikai diskurzusbeli, médiabeli és iskolai láthatatlansága, illetve negatív ítéleteket tükröző reprezentációi, valamint (elsősorban a házassággal és az örökbefogadással kapcsolatban) a magyar jogrendszerben intézményesített nyílt megkülönböztetés a heteronormatív *kulturális imperializmus* működésének jeleiként azonosíthatók. Mindezek alapján elmondható, hogy az LGBT-embereket Magyarországon a mindennapi társadalmi gyakorlatok részeként – elsősorban a heteronormatív kulturális imperializmus

2006-os European Social Survey (ESS) kutatási eredmények szerint Magyarországon és a 24 ország adatait magában foglaló európai mintában egyaránt csupán 5–7%-ra volt azoknak az aránya, akik hátrányosan megkülönböztetett társadalmi csoportok tagjainak vallották magukat. Ez arra utalhatott ugyanis, hogy a magyar népesség döntő többsége – hasonlóan a 2006-os ESS felmérésben vizsgált európai országok tapasztalataihoz – nem érzékelt társadalmi megkülönböztetést, vagy ha volt is ilyen típusú egyéni tapasztalata, ezt nem hozta összefüggésbe valamilyen társadalmi kisebbségi csoporttagságával. Az a tény azonban, hogy a társadalmi megkülönböztetés és a kisebbségi csoporttagság közötti kapcsolatérzékelése sokkal erősebbnek tűnt az – ESS-mintához képest jóval több férfit, fiatalabbakat, magasabb végzettségűeket és nagyvárosiakat tartalmazó – LGBT-mintán belül a budapestiek, a

és a rendszerszerű erőszak működésében megnyilvánuló – strukturális elnyomás sújtja, melynek főlpszámolásához az egyenlő bánásmód megteremtését szolgáló eddigi jogi reformok gyakorlati alkalmazásán túl további jogi, politikai és társadalmi változások szükségesek.

Kitekintés

A 20. század végéig a magyar társadalomkutatás a homoszexualitással, illetve az LGBT-emberek életével kapcsolatos témákkal nagyon keveset foglalkozott, mely tény maga is a hátrányos társadalmi megkülönböztetés egyik megnyilvánulásaként értelmezhető. A 21. század első éveiben lezajlott magyar társadalomtudományos vizsgálatok alapján elmondható, hogy a korábbi helyzet változásnak indult és feltételezhető, hogy a jövőben egyre több empirikus kutatás foglalja magában az LGBT-tematikát – akár fő témaként, akár (immár nem elhallgatott, hanem kutatási relevanciával bíró) részletkérdésként figyelembe vett) alkotóelemként.

Mindez azért is fontos fejlemény, mert e vizsgálatok által a társadalomkutatás is hozzájárulhat a magyar közpolitika színterén az egyenlő bánásmód gyakorlataihoz és az esélyegyenlőség előmozdításához. Az egyenlő bánásmód megteremtését szolgáló, Magyarországon is bevezetett jogi reformok ugyanis elősegíthetik a társadalmi normák változását, de a diszkriminációt tiltó rendelkezések léte önmagában nem jelent túl sokat, ha nem alkalmazzák őket és/vagy az emberek – megfelelő nyilvánosság hiányában – nem is tudnak ezek létezéséről. A létező, ám nem hatékonyan működő – azaz a rászoruló számára ismeretlen vagy megközelíthetetlen – intézmények hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a diszkrimináció bizonyos formái rejtve maradjanak. Továbbá nehéz életet lehelni a meglévő egyenlő-

bánásmód-rendelkezésekbe, ha az érintettek félnek törvény adta lehetőségeikkel élni és hajlamosak elfogadni „másodrendű állampolgár” státusukat. A különböző társadalmak politikai színterein amúgy sem élveznek nagy népszerűséget a szexualitással kapcsolatos témák – amennyiben egyáltalán jelen vannak. A kormányoknak és a politikai pártoknak nincsen átgondolt politikai programjuk a szexualitással kapcsolatban, és nem szívesen gondolnak az emberekre *szexuális állampolgárokként*.

Az egyenlő jogok biztosításának egyik előfeltétele a hátrányosan megkülönböztetett csoportok társadalmi láthatóságának, észlelhetőségének a növelése, ami azonban sebezhetővé teheti az egyént, ezért nem is mindenki engedheti meg magának, hogy nyíltan föl vállálja önmagát. Társadalmilag láthatatlan alanyok érdekeit és jogait védeni azonban nagyon nehéz, szinte lehetetlen feladat: az LGBT-embereket érő diszkrimináció sok esetben pedig azért marad rejtve, mert az áldozatok, gyakran éppen a további, esetenként családtagjaikat és közeli barátaikat is érintő megkülönböztéstől való félelem miatt, inkább elkerülik a nyilvánosságot.

A diszkrimináció megelőzésének egyik fő eszköze a tudatosságnövelés. A tudatosságnövelés egyik alapeleme az LGBT-kérdésekkel kapcsolatos tudás és információ összegyűjtése a problematikus helyzeteket feltáró jelentésekben, és az egyes társadalmi problémák okainak és következményeinek elemzésére vállalkozó kutatások beszámolóiban. A jelentéseknek nagyon fontos szerepe lehet a probléma-felismerésben és az összefüggések megvilágításában, mivel a problémák létezését igazoló tényekre irányíthatják a figyelmet. A problémákat feltáró jelentések és az információk rendszeres gyűjtése hozzájárulhat a politi-

kacsinálás és a politikai intézkedések értékelésének hatékonyságához is. (Már annak a ténynek is lehet tudatosságnövelő hatása, ha bizonyos szervezetek – legyen az kutatóintézet, NGO vagy esélyegyenlőségi hatóság – fontosnak tartják, hogy bizonyos típusú információkat gyűjtsenek.) A politikai intézkedések megtervezése és értékelése szempontjából a kvalitatív adatgyűjtés és elemzés a diagnosztikus folyamat különösen fontos része lehet, mert információval láthatja el a döntéshozókat nemcsak a probléma létezéséről, hanem arról is, hogy mi a probléma tartalma, és mik lehetnek a lehetséges megoldások.

A tudatosságnövelés főbb módszerei közé sorolható a tájékoztatás és a kommunikáció, az oktatás és képzés, valamint az állampolgárok személyes tapasztalati körének a bővítése. Az oktatás és képzés segítségével történő tudatosságnövelést szakosodott oktatási programok és oktatási anyagok (kézikönyvek, tankönyvek, képzési segédanyagok) kifejlesztésével lehet megvalósítani: az iskolarendszeren belül a diákok és a tanárok megszólításával, az iskolarendszeren kívül pedig a széles nyilvánosság vagy annak bizonyos rétegeinek a megszólításával. E célok eléréséhez is jelentős mértékben hozzájárulhatnak a különféle LGBT-tematikájú társadalomtudományos és interdiszciplináris kutatások, melyek jövőbeli szaporodásában csak bízni lehet.

JEGYZETEK

- 1 Az LGBT gyűjtőfogalom, mely a leszbikus, a meleg, a biszexuális és a transznemű emberek igen sokszínű csoportjaira összefoglalóan utal, akik érdekeik hatékonyabb képviselése érdekében gyakran lépnek fel közösen a helyi és a nemzetközi politikai színtereken. Míg az LGBT címszó alá politikai okokból besoroló egyének között jelentős különbségek adódhatnak identitásuk, életmódjuk vagy egyéb jellemzőik tekintetében, fő egyesítő erejük társadalmi

kisebbségi csoporttagságukból ered. Az LGBT emberek ugyanúgy a korlátozott társadalmi érdekérvényesítő erővel bíró társadalmi csoportok tagjai közé tartoznak, mint például a magyarországi romák jelentős része, de két fontos dologban különböznek a „hagyományos” kisebbségektől: egyrészt nincsenek a testük által megjelölve, azaz a külső szemlélő számára nem feltétlenül válnak rögtön azonosíthatóvá; másrészt a létezésük még mindig sok helyen és sokak számára a „dolgok természetes rendjének” megkérdőjelezését jelenti (Gross, 1991).

2 Heteroszexizmus: a heteroszexualitás felsőbbrendűségébe vetett hit; annak feltételezése, hogy minden ember heteroszexuális; az a meggyőződés, hogy minden embernek heteroszexuálisnak

kellene lennie; a nem heteroszexuálisok ellen irányuló előítéletes attitűdök és diszkriminatív cselekvések, melyek a felsorolt feltételezésekből és meggyőződésekből indulnak ki (Roffman, 2000). A heteroszexizmus mint intézményesített elnyomó rendszer negatív hatásai az LGBT embereken kívül azokat a heteroszexuálisokat is érintik, akik nem követik a férfiasság és a nőieség hagyományos mintáit (Zimmermann, 2000).

3 A kutatást a Háttér Társaság a Melegekért indította az Egészségügyi, Szociális és Családügyi Minisztérium támogatásával a *Társadalmi befogadás – 2003* program keretében. A kutatási eredményeket összefoglaló könyv 2006-ban

Felnőttoktatás, kutatás

- jelent meg „A lélek műtétei” címmel (Takács 2006).
- 4 A kutatást az MTA Szociológiai Kutatóintézete végezte együttműködésben a Háttér Társaság a Melegekért szervezettél és a Labrisz Leszbikus Egyesülettel. A kutatási eredmények összefoglalása megjelent az *Esély* 2008/3. számában (Takács–Mocsonaki–P.Tóth 2008). A kutatási zárójelentés itt olvasható: <http://www.socio.mta.hu/site/fileadmin/english/LGBT-ZAROTANULMANY-logosFF.pdf>
- 5 European Commission (2004) Joint Report on Social Inclusion, Brussels http://www.europemsi.org/background_definitions.php
- 6 European Social Policy: Options for the Union Commission of the European Communities, DG Employment, Industrial Relations and Social Affairs, Brussels, 1993. COM (93) 551.
- 7 Directorate General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities – http://ec.europa.eu/employment_social/fundamental_rights/rights/gloss_en.htm – E meghatározások szerepelnek az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. magyar törvény 8. és 9. paragrafusában is.
- 8 A European Social Survey (ESS) 2006-os adatai alapján.
- 9 A 20 védendő kategória a következő: nem; faji hovatartozás; bőrszín; nemzetiség; nemzeti vagy etnikai kisebbséghez való tartozás; anyanyelv; fogyatékoság; egészségi állapot; vallási vagy világnézeti meggyőződés; politikai vagy más vélemény; családi állapot; anyaság (terhesség) vagy apaság; szexuális irányultság; nemi identitás; életkor; társadalmi származás; vagyoni helyzet; a foglalkoztatási jogviszony vagy munkavégzésre irányuló egyéb jogviszony részmunkaidős jellege, illetve határozott időtartama; érdekképviselőhez való tartozás; egyéb helyzet, tulajdonosság vagy jellemző.

10 EBHTT/10.007/10/2007. számú jogalkotási javaslat szövege: „Az Egyenlő Bánásmód Tanácsadó Testülete a házasság intézményének megnyitását javasolja a leszbikus, meleg, biszexuális és transznemű emberek részére. Ennek megfelelően javasolja a Magyar Köztársaság Kormányának, hogy készítsen elő és terjesszen az Országgyűlés elé olyan törvénytervezetet, amely lehetővé teszi az azonos neműek számára a házasságkötést a különeműek részére járó minden jog megadása mellett.” http://www.egyenlobanasmod.hu/index.php?g=hirek/TTaf_070927jj.htm (2007-10-23)

IRODALOM

- Butler, Judith (1990) *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. New York & London: Routledge.
- Garfinkel, Harold (1967) *Studies in Ethnomethodology*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Gross, Larry (1991) Out of the Mainstream: Sexual Minorities and the Mass Media. IN: *Journal of Homosexuality* 21:1–2. pp. 19–46.
- Oakley, Ann (1972) *Sex, Gender and Society*. London: Temple Smith
- Roffman, Deborah M. 2000. A Model for Helping Schools Address Policy Options Regarding Gay and Lesbian Youth, *Journal of Sex Education and Therapy* 25(2–3): 130–136.
- Stoller, Robert J. (1968) *Sex and Gender*. New York: J. Aronson
- Takács Judit szerk. (2006) *A lélek műtétei*. Budapest: Új Mandátum.
- Takács Judit – Mocsonaki László – P. Tóth Tamás (2008) A leszbikus, meleg, biszexuális és transznemű (LGBT) emberek társadalmi kirekesztettsége Magyarországon. IN: *Esély* 2008/3. 19(3):16–54.
- Zimmerman, Bonnie szerk. (2000) *Lesbian Histories and Cultures: An Encyclopedia*. New York & London: Garland.
- Young, Iris Marion. (1990): *Justice and the Politics of Difference*. Princeton: Princeton University Press.